

[...] Közép-Európa? – Európa egyik zugolya. Európa a glóbus még kisebb zugolya. A ránk köszöntő új század bizonyára másképp méri be az arányokat és fontosságokat, mint eddig. A holnap téjje gyaníthatóan nem az lesz, amit ma deklarálnak.

Mi Európa? A székszis úgy is kérdezhetne: vajon nem egy dinamikus alexandrizmus látványos letéteményese – ahol az agora és Latium maradék szenátorai göggel dohognak, és lényeg szerint nem igazán értik, amit körülöttük az egyre több arcú világ beszél? A finis irodalmához elgondolkasztató adalék Kavafisz *Barbárokra várva* című verse – ahol a város vezetői díszbe öltözve kémlelik a távot, hogy jönnek-e a barbárok. S elhangzik a kínzó aggodalom szava: mi lesz, ha csakugyan nem jönnek?

Am hogyan is kezdődött az európai mese? Az újkori alakulásnak van egy szimbolikusan jelentős mozzanata: mikor Szent Johanna az egyik utolsó vallatásnál így fogalmazott: „A franciák Franciaországban, az angolok Angliában: ez a béke.” Azt hiszem, nem kell lebecsülni ennek a halk mondatnak eszmei jelentőségét, ha az európai típusú nemzetállamok jellegeről és következményeiről medítálunk. Ez a típusú nemzetállam diadalmas, és nagy eredményeket biztosító új korszak feltételeit teremtette meg. Mindenekelőtt a védetten és kodifikáltan elkülönülő nyelvek, kultúrák, irodalmak stb. keretét törvényesítette – másrészt a máig gyakorolt és érvényes politika, politikai gyakorlat eszköztárát alapozta meg. Vagyis először tett kísérletet arra, hogy – a népek amorf és archaikus-familiáris tömbjei helyett – céltudatos szerveződésenként autonóm nemzet-molekulák organizmusát próbálja együtműködtetni.

Mai válságtüneteink problémáját aligha választhatjuk el ettől az új alakulástól. Az infámia be van építve az emberi történelembe. S mindig a sikeresség üzemmazara a legmeggrázóbb. Az európai nemzetállamtípus és eszme drámai üzemmazarral küzd. A homogenitásra való törekvés tragikusan szembekeült a személyes és általános emberjogi normákkal, melyek összehasonlíthatatlanul világosabbak és morálisan kötelezők számunkra, kint a múltban. Szkizofrén helyzet: egyre hevesebb és véresebb nemzetállami jó lelkiismerettel követjük el mindazt, aminek az eszmei igazságtalanságát mégse tartjuk magunkhoz méltónak deklarálni. A minoritások öntudatosodása feloldhatatlannak tűnő konfliktusba került a hatalmi-politikai eszköztár adott lehetőségeivel. Ilyen egyszerű és mechanikus az ezredvég drámája, szinte az egész glóbuson. A mese régi – de mai és holnapi eszközeink birtokában mégsem hasonlítható már semmilyen régihez.

Ami meghaladhat bennünket: a vér és lélek szerinti mesztic-ember. Akit a história – bármit teszünk is ellene – könyörtelenül úgyis hitelesít. Az embert, akinek mesztic a morálja, képzelete, filozófiája, irodalma. És a szépsége. S mégis megmarad a hazája. Szeretném ezt megismételni: és mégis megmarad a hazája, nyelve, kultúrája, lelke. Mert nincs ellentmondás ebben. Csak a mai tudatunk és reflexeink vélik úgy, hogy ez a história önfeladás forgatókönyve.

Közép-Európa?

Közelítsünk másképp: Európa kezdettől fogva a közös mű, közös vállalkozás. Lehet megtagadni, de benne hagyott nyomát senki nem operálhatja ki. Európa nem vitrin, melynek bizonyos egyesek őrzik vagy őrizhetik a kulcsát. Se messianizmussal, se fegyverrel nem igényelhető ez a kulcs. Európa telhetetlen emésztő: vészcsengős hidrolízise, fermentumai tették nagygyá. Ami itt csírázott, és a jövőben is itt csírázhat ki, legalábbis speciális esete a csírázásnak.

Tudom, hogy kockázatos, de megpróbálok rögtönözve néhány – talán nem teljesen hibás – apercu-t tenni. És csupán a szűkebb régióon belül maradv.

Vajon hol csírázhatott volna ki másutt a lengyel irodalom hallatlanul fontos és úttörő hozzájárulása a modern abszurdhoz, az abszurd ontologizáláshoz... –

a cseh irodalom páratlanul szuggesztív teljesítménye a köznapiság és közvetlenség metafizikájának a megteremtésében... –

a szlovák irodalom Európából kiveszni látszó rurikus érzékenysége, ami egy holt napi zöld életérzés figyelmeztetője is... –

a horvát–dalmát–szlovén irodalom alkati híd-szerepe a balkáni mediterrán európai kibontakozásában... –

a szerb irodalom érzékenysége a heroikus történelmi lét, s annak kifinomult és könyörtelen szomorúsága, poézise és életgazdagsága iránt... –

a román irodalom latinosan fegyelmezett, lélegzően televény avangárd bizantinizmusa és mesélőkedve... –

a magyar irodalom bujkáló egzisztencializmusa és mazochizmusa, s benne a magány anekdotikusan öngyilkos önróniája... –

vagy az orosz irodalom, mint az európai irodalom tudatalattijának és fölöttijének folyamatosan ösztönző irritációja –?

Erősen szimplifikált apécu-k ezek. De arra talán jók, hogy a tanulásra tegyék a hangsúlyt. Vagyis – felhasználunk kell egymást, és tudnunk kell azt is, hogy mit és kitől kapunk. Csak ilyen értelemben lehetünk európaiak és világpolgárok – akiknek van hazájuk is. Minden egyéb nosztalgia önző provincializmussal kokettál; s előbb-utóbb a különböző fundamentalizmusoknak készíti elő a talajt – politika-pszichológiailag. [...]

(1994. 2.)

BÁNYAI JÁNOS

Kisebbségi író: Közép-Európa „vándora”

(Részlet)

Megrajzolható-e vajon, akár elnagyolt vonásokkal is, a kisebbségi író portréja? Van-e „az író portréja” mellett értelme a megszorításnak, hogy nem a „nemzeti”, hanem a „kisebbségi” íróé ez a virtuális arckép? Vagyis nem a magyar, nem a szerb, nem a horvát íróé, aki kézíratai fölé görnyedve nyugodtan tölti napjait a nemzeti – tehát a magyar, a szerb, a horvát és így tovább – állam fővárosában vagy valamely vidéki székhelyén, hanem a kisebbségié, aki mindig egy *másik* állam országhatárai között ír, a többségi nép számára idegen és legtöbbször ismeretlen nyelven, egy idegen irodalmi tradíció kontextusában. S eközben nem mondhatja azt, amit az emigráns író, hogy ideiglenesen külföldön tartózkodik, mert születésének a helye, a szülőföld nem „külföld”, nem is „szabadon választott haza”, hanem a történelem könyörtelen játékanak különleges produktuma, ami elől, bármerre tekinget is, nincs kitérés. A kisebbségi író helyzete, úgy látszik, eleve hátrányos: népének csak kisebbségben élő részével van közvetlen kapcsolata, az anyanemzet egy másik országban van, a többségi nép pedig nem érti, és csak közvetve (fordítás útján) értheti a szavát. Eközben pedig kettős vonzástérben él: nyelvében, szellemében, lelkében nem szakadt ki az országhatáron túli anyanemzet történelméből és műveltségéből, legtöbbször a hétköznapijaiból sem, de nem zárkózott el a többségi nép vagy népek történelmétől és kultúrájától sem, ezek hétköznapijaiban él, miközben regényt és verset ír, művének színpadra állítását képzelel el, éppúgy, mint mások, mint minden más író e földkerekségen, és sohasem tudja, hová jut választott foglalatosságával. A helyzet önmagában véve is hátrányosnak látszik, hát még akkor, ha számításba vesszük, hogy a kisebbségi íróra több irányból is nyomás nehezedik: a „világ”, de leginkább a politika felől. A világ kihívásaira válaszolni akar, és válaszol is, hiszen az időszerű irodalmi törekvéseken belül akar élni és alkotni, nem lemaradva és nem kívül rekedve. Eközben a politika, Közép-Európa legtöbb irodalmának hagyományos társadalmi és közösségi elhivatottságát hirdelve, vállalást és vállalkozást kér rajta számon, a kisebbségi közösség „sorsának” felvállalását, mintha ez a „sors” könnyebbé válhatna az írói felvállalás nyomán. Arról viszont említést sem kell tenni, hogy a „világ”, avagy az „irodalom” és a „politika” ilyen értelmű „nyomása” sohasem – vagy a legritkább esetben – kerül összhangba egymással, s ezen ütközések szilánkjai gyakran sebzik véresre a kisebbségi író önismeretét